لیبراڵ دیموکراسی و چاوخشاندنێك بەدیدگاکانی جۆن ستیوارت میلدا

سیاوەش روزبە
لە فارسییەوە: ڕێباز مستەفا

جۆن ستیوارت میل یەکێکە لە گەورە بیرمەندە سیاسی کۆمەڵایەتیەکانی ئینگلستان و کاریگەری و جێپەنجەی بەسەرئەندێشەی لبیراڵەوە هەیە. بێدو دلی میل ئەفسانەیەك بوو لەبواری ئازادیی تاك و بەرجەستەکەری لبیراڵیزمی ئینگلستان. ئەو لەژیانی سیاسی کۆمەڵایەتیی ئینگلستاندا، چ لەچاکسازیی یاسای هەڵبژاردنەکان و چ لەبەدەستهێنانی مافی دەنگدان بۆ ژنان رۆڵێکی گرنگی هەبووە.

لبیرال‌دیموکراسی زادەی گۆڕانکاریەکانی دوای شۆرشی(١٨٤٨)ە. ئەندێشەی سەرەکی لایەنگران و رۆشنبیرانی لبیراڵ، سنوردارکردنی کارکردی لبیراڵیزم بوو. لەو بوارەدا ئەلێکس دی توکڤیلا لە ئەمریکاو جۆن ستیوارت میل لەئینگلستان پێشەنگ و جڵەودارانی ئەو گۆڕانکاریە بوون. میل بەئاشکرا لە دیدگاو تێروانینەکانیدا لەبەرامبەر لبیراڵیزمدا کۆکی لە لبیراڵ دیموکراسی دەکرد. بە هاتنەنێوی ئەندێشەگەلی وەك ناسیۆنالیستی، دیموکراسی، لبیراڵیزم ناچار بوو خۆی لەگەڵ ئەو ئەندێشانە بگونجێنێت. یەکێك لە پرسە گرنگەکانی کە لبیراڵەکان لەو بارەیەوە رووبەرووی بوونەوە دابینکردنی ئاشایشی قەڵەمڕەوی تایبەت بوو لە بەرامبەر دیموکراسی کۆماریخوازی، سۆسیالیزم و بەتایبەت هزرو مەیلە قوڵا و ریشەدارەکانی . ترس لەچارەنوسی خاوەندارێتیی تایبەتی و پایەمالکردنی، تاکە فاکتەری ئەو دژبەریە نەبوو، بەڵکو لەراستیدا ترسیان لە ستەمکاریی شاراوەی دیموکراسی زۆرینەش هەبوو.

لبیرالیزمی نوێ دەرەنجامی زنجیرەیەك گۆڕانکاریی پەیوەستەیە بەتێروانین و بنەما لبیرالیەکانی سەدەی نۆزدەیەم. ململانێ لەلبیراڵیزمی کلاسیك لەنوان لۆژیکی مافە جیهانی و گشتیەکان و هەنگاو و کارکردی قەدەغەکردنی مافی سیای وەك وەك بنەمایەك، بەقازانجی دیموکراسی شکایەوە. ئەو گۆڕانکاریە بەقازانجی ئازادیخوازیی مەدەنی و دیدگاکانی ئینتەرناسیۆنالیزمی لبیرال چووە پێش.

جۆن ستیوارت میل یەکێك لە گەورە بیرمەندە سیاسی کۆمەلایەتیەکانی ئینگلستانە و کاریگەری و جێپەنجەی

بەسەر ئەندێشەی لیبراڵەوە هەیە. بێدوڵی میل ئەفسانەیەك بوو لەبواری ئازادیی تاك و بەرجەستەكەری لیبراڵیزمی ئینگلستان. ئەو لەژیانی سیاسی كۆمەڵایەتیی ئینگلستاندا چ لەچاكسازیی یاسای هەڵبژاردنەكان و چ لەبەدەستهێنانی مافی دەنگدان بۆ ژنان ڕۆڵێكی گرنگی هەبووە، بێگومان میل نوسەرێكی بەتواناو بیرمەندێكی گەورەبوو لەبواری ئابوری و سیاسەت. جگە لەوەش بایەخدانی بەئەخلاق ئەوی لەهاوسەردەمەكانی خۆی جیا كردەوە. یەكەمین كتێبی میل دەزگای لۆژیك بوو كە لەساڵی (١٨٤٣) بلاو كرایەوە، ئەم كتێبە لەبواری مێژووی زانستیی لۆژیكدا زۆر كتێبێكی پر بەهایە. لەكتێبەكانی دیكەی میلدا، دەتوانین ئاماژە بە بنەماكانی ئابوریی سیاسی، دەربارەی ئازادی و تێروانینگەلێك لەبواری حكومەتی هەڵبژێردراو بكەین.

جۆن ستیوارت میل زیاتر بەهۆی لۆژیك و ئابوریەوە بەناوبانگە، بەڵام دیدگا سیاسیەكانی ئەو بەتایبەت لە كتێبی دەربارەی ئازادی بووە مایەی زەمینەسازی گۆرانكارییەكی مەزن. ئەندێشەی ئەو سەرچاوەی لە ئازادی و بەختەوەریی تاكەوە گرتوە. بەو باوەرەی كە مرۆڤكارن تەنها ئەوكاتە دەتوانن بگەن بە كۆمەڵگەیەكی سیاسی و كۆمەڵایەتی پێشكەوتو كە تاك بتوانێت پێگەیشتو و كامڵبووبێت. كامڵبوونی تاك لەدیدگای ئەو واتە پەروەردەكردن و پێگەیاندنی ئەو خەسڵەتانەی كە بەهۆیانەوە تاك لەتاكەكانی دیكە جیا دەكاتەوەو باڵاتر دەبێت. ئەمەش هەمان ئەو ئەركە گرنگەی كۆمەڵگەیە، ئامادەسازی كۆمەڵ بۆ پێشكەوتنی تاك. بەڵام میل ئازادی بەمەرجی سەرەكی بۆ ئەو پێشكەوتنە دەزانێت.

ئازادی لە ئەندێشەی ستیوارت میل لەسێ ڕووەوە هەڵسەنگێندراون:

یەكەم ئازادی ئەندێشەو دەربرین، كە تیایدا لەبەرئەوەی مرۆڤ قابیلی هەڵەیە، بۆیە هیچ كەس مافی لەنێو بردنی دەنگی پێچەوانەی نییە. دووەم ئازادیی زەوق و سەلیقە، كە سەرچاوەی لە دژایەتیكردنی مەیلی چوون بەرەو دەمارگیری و تاكرەوی و مەیلی چوون بەرەوە نەرمونیانی و یەكدی قبوڵكردنەوە گرتوە. گەشەی تاكایەتی بە واتای پێشكەوتن و شكۆفایی تواناو زەوق و سەلیقەكانی تاكە و هەر ئەو پرسەش دەبێتە مایەی فرەرەنگی و فرەدەنگی لەكۆمەڵ و فەرهەنگی كۆمەڵگەدا، دوای ئەمانەش نۆرەی ئازادیی كۆمەڵەكان دێت، كە دەرهاویشتەو سەرچاوە گرتوی دوو ئازادیی پێشترە.

«هیچ كۆمەڵگەیەك هەر جۆرە حكومەتێكی هەبێت ئازاد نییە، مەگەر تەواوی ئەو ئازادیانە رەچاو بكات و هیچ كۆمەڵگەیەك تەواو ئازاد نییە، ئەگەر ئەو ئازادیانەی تێدا رەهاو بێقەیدو بەند نەبن. تەنها ئازادیەك كە ئەو پێناسەیە بیگرێتەوە ئازادیی پێشكەوتنی مرۆڤە بەخواستی خۆی تا ئەو جێگایەی كە ئەوانی دی لەو پێشكەوتنە بێبەش نەكات. یان كۆسپ لەبەردەم هەوڵدانیان بۆ گەیشتن بەپێشكەوتن دروست نەكات.

هەر مرۆڤێك خۆی چاودێرو دیدەوانی تەندروستیی جەستەو سەلامەتیی هۆش و دەرونی خۆیەتی. مرۆڤایەتی بە شتگەلێكی زیاتر دەگات، هەر كاتێك مرۆڤەكان ئازاد بكەن لەوەی خۆیان هەر چۆنێك بەراستی دەزانن ئاوا بژین نەك وەك ئەوەی ئەوانی دی دەیانەوێت.»

لیبراڵەكانی سەردەمی میل لەو بڕوایەدا بوون، كە دەستەبەركردنی ئازادیی تاك پێویستی بە پێشگیریكردن لە پەرەسەندن و فراوانبوونی دەستەلات و هەژموونی گشتی هەیە. بەلای ئەوانەوە گەورەترین هەڕەشە لەسەر ئازادی لەلایەن حكومەتەوەیە. ستیوارت میل پێیوابوو كە ئازادیی تاك و گەشەپێدان بەسنوری ئەو ئازادیە پێویستی بە هەبوونی حكومەتێك هەیە، هەرچی زیاتر وەلامگۆو سیستماتیك بێت، بەڵام ئەو لەو میانەدا هەمیشە نیگەرانی ستەمكاریی زۆرینەبوو و پێناسەی ئەو لە ئازادی بریتیبوو لەدەستەبەركردنی ئازادی و رێگرتن لە ستەمكاری پێشبینیكراو. جۆن ستیوارت میل لە كتێبی دەربارەی ئازادی بە درێژی تێروانین و دیدگاكانی خۆی سەبارەت بە ستەمكاریی زۆبرینە خستوەتەروو. كاتێك كە ستەمكار كۆمەڵگە بێت یان بە واتایەكی دی زۆرینەی كۆمەڵ بێت، ئیدی تەنها هەر حوكمڕانی سیاسی ستەمكار نییە، بەڵكو بەناوی زۆرینەوە هەوڵدەدرێت رەوایی بەو ستەمكاریە بدرێت. دەستەلات لەو زۆرینەیەدا دەتوانێت بریاری چەوت و نابەجێ بدات و خۆی ببێتە وێرانكەری كۆمەڵگە و ئەمەش خراپترین جۆری ستەمكاریە.

میل لەو باوەرەدابوو كە هەمووان دەبێت لە حكومەتدا بەشداریان هەبێت. ئەو لە كتێبی حكومەتی هەڵبژێردراودا بە جەختكردنەوە لەو پرسە پێیوابوو كە لیبراڵ دیموكراسی باشترین جۆری حكومەتە. كتێبی حكومەتی هەڵبژێردراو كاتێك بلاوكراوەتەوە مافی دەنگدان بۆ پێكهێنانی پەرلەمان لە هەمووو ئینگلستان كەمتر لە یەك ملیۆن كەس بوو. بەفراوانكردنی مافی دەنگدان پایەو بنچینەی دەوڵەتی لیبرال كە دوای شۆرشی (١٦٨٨)ی ئینگلستان بنیاتنرابوو، فراون بوو. حەوت ساڵ دواتر مافی دەنگدان بە كرێكاران و كەسانی هەژار درا. دەستەلاتی زیاتر بەئەنجومەنی گەل دراو ئەنجومەنی ئەعیان لەرووی سیاسیەوە توانایی خۆی لەدەستدا، سیستەمی خوێندن بۆ هەمووان بوو بە خۆرایی و یەكێتیە پیشەییەكان لەزۆر سنوربەندی و بەرتەسككردنەوەی بواری كاركردنیان بەخشران و چاكسازیە ئاینییەكان بە چوونی كەسانی لایك و بێئاین بۆ

ئەنجومەن پەرەی پێدرا.

«من دەنگی زۆرینە وەك شتێکی خۆی لەخۆیدا نەخوازراو، کە دەتوانرێت وەك هۆکارێکی پێویست بۆ پێشگیری لە شتێکی خراپتر بەرگە بگیرێت رەچاو ناکەم. من لە مافی دەنگدانی یەکسان وەك شتێك لەنێوان ئەو شتانەی کە خۆی لەخۆیدا باشن ناروانم، مەگەر ئەوەی بتوانێت دەرەقەتی کێماسیەکان بێت. من ئەو بابەتە وەك بابەتێکی تارادەیەك باش دەبینم! واتە شتێك کە لەنابەرامبەری و نایەکسانی سەرچاوەگرتو لەجیاکاری جێگیر لەسەربنەمای سەرکەوتنە ناپەیوەندداره‌کان و رێکەوتوانە، کەمتر مایەی بەرهەڵستکردن و رەخنەیە، بەڵام لەبنەرەتدا چەوت وهەڵەیە، چونکە ستانداردێکی هەڵە دەپەژرێنێت و کاریگەریەکی خراپ دادەنێتە سەر هزری دەنگدەران.»

میل لە خستنەرووی تێروانینەکانیدا هەوڵیدا دور بکەوێتەوە لە شارە خەپاڵیەکان (ێرمانشهرها)، ئامانجی ئەو بەشداریکردنی خەڵك بوو لەحکومەت بۆ گەیشتن بەکۆمەڵگەیەکی دیموکراتیك. دیدو هەڵوێستی میل لەبارەی پرسی دەستێوەردانی دەوڵەت لەقەڵەمرەوی کۆمەڵگە کەمێك ئاڵۆزترو جیاواز بوو لە هی هاوسەردەمەکانی خۆی. واپێدەچێت کە دابەشکردنی سامان لەروانگەی میل جیابوویەوە لەپەیوەندیە ئابوریەکان. ئەو بە رەتکردنەوەی بنەمای لیسەفێر دەستتێوەردانی دەوڵەت بە شتێکی رەواو پێویست دەزانێت. میل بە خۆدورگرتن لە نەریتی سودگەرایی بێنتام و پێناسەی خۆی لە سودمەندی بەو واتایەی کە سودمەندی جێگیر لەسەربنەمای بەرژەوەندیە هەمیشەیی و پایەدارەکانی مرۆڤ وەك بوونەوەرێکی پێشکەوتو و لەگەشەکردن، لەو باوەرەدابوو کە دادگەری بە واتای رەزامەندیی زۆربەی تاکەکان نییەو لەو بارەیەوە باشترین حکومەت هەمان حکومەتی نوێنەرایەتیە، بەڵام میل لەو پرسەدا گرنگیەکی تایبەت بەپەیوەندیی نێوان نوێنەرو مافەکانی دەدات. ئەو یەکێك لەو بیرمەندانەیە، کەنوێنەر بە خاوەنی دەستەڵاتی هەڵبژاردن (ئیختیار) و سەلیقەی جێگیر لەسەربنەمای عەقڵگەرایی و ویژدان دەزانێت.

میل پێیوابوو تەنانەت ئەگەر وایدابنێین حکومەت تەواو هاوراو هاودەنگ بێت لەگەڵ رای خەڵکدا، هێشتا کاتێك ئازادیەکانی خەڵك پێشێلدەکات، هەرگیز پیادەکردنی دەستەڵاتی توندوتیژو زەبروزەنگی خۆی لەبەرچاو ناگرێت و نابینێت. لەو رووەوە تەنانەت باشترین حکومەتەکان لەتەك خراپترین جۆری حکومەتەکان جیاوزیان نییەو هیچ یەکیان شایستەی ئەوە نین ئەو دەستەڵاتە پەیرەو بکەن، چونکە ئەو دەستەڵاتە بەتەواوی نارەوایە.

نەهێنانەدی خواستی خەڵك و نارەزایەتی لەبەرامبەر شێوازی دەستێوەردانی دەوڵەت، ئەوکاتەی کە لەسەر بنەمای ئازادیی تاك نەبێت، ئەنجامی یەکێك لە فاکتەرەکانی خوارەوەیە:

یەکەم ئەوەی کە ئەو کارانەی دەبێت ئەنجام بدرێن، ئەو کاتە باشتر ئەنجام دەدرێن، کە لەلایەن تاکەکانەوە بێت نەك دەوڵەت. کایە ئابوری و پیشەسازیەکان کە بەرژەوەندیی تاکیان تیایە هیچ کەس جگە لە خودی تاك ناتوانێت بەباشی بەرێوەیان ببات.

دوای ئەوە نۆرە دێتە سەر بواری پەروەردەو فێرکردن و توانای دەستنیشانکردن و بەرێوەبردنی کۆمەڵەگە. تەنانەت ئەگەر ئەنجامدانی باشتری کار لەلایەن دەوڵەتەوە، لەماوەی درێژخایەن واباشە کە کار لەلایەن تاکەکان ئەنجام بدرێت، تاکو بەوشێوەیە لەبەرێوەبردنی کۆمەڵگە بەشداری هەبێت و توانا تاکەکەسیەکانی خۆی رابهێنێت و پەروەردە بکات.

سێیەم پێشگیری لەپەرەسەندنی دەستێوەردانی دەوڵەت و هاتنەدیی خراپەکاریی رەهایە. پەرەسەندنی ئاست و رێژەی نفوزی دەوڵەت لە کۆمەڵگەدا، دەبێتە مایەی لەنێوبردنی ئازادیەکانی تاك و پێشگیریکردن لەگەشەی مرۆیی.

میل کەڵکەکانی ئەو بنەمایانە بەسەرچوە لەدوو بنەمای گرنگ دەزانێت، کە رەچاوکردن و پاراستنیان دەبنە دەستەبەرێك بۆ ئازادی و ئەمنییەتی تاك. یەکەمیان ئەوەی کە تاك لە ئەنجامدانی ئەو کارانەی کە هەر پەیوەندیدارن بە خۆی و پەیوەندی بە ئەوانی دیکەوە نییە، تەواو ئازاد و ناپەرپرسیارە بەرامبەر کۆمەڵ. دووەمیان ئەوەی کە لە هەندێك بابەتدا کە تاك کارەکەی پەیوەندیدارە بە کۆمەڵ و کارو بەرخوردی تاکەکانی دیکەی کۆمەڵگە، ئەگەر زیان بەبەرژەوەندیەکانی ئەوانی دیکە بکەوێت، لەبەرامبەر کۆمەڵدا بەرپرسیارە و رووبەرووی سزایەك دەبێتەوە، کە لەلایەن کۆمەڵەوە دیاریدەکرێت.

سەرچاوەکان:

١-درباره ازادی ، جۆن ستیوارت میل ، محمود صناعی
٢-حکومت انتخابی، جۆن ستیوارت میل ،علی رامین
٣-فلسفه جۆن ستیوارت میل، سوزان لی اندرسن، خشایار دیهیمی
٤-ژێدەر:(iran-liberaldemocrat.info)